

УДК 82.512.162.09-1:130.2

Бадєєва Людмила Іванівна

кандидат історичних наук, доцент,

Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна

E-mail: liudmyla.badieieva@nure.ua

ORCID: 0000-0002-7088-5823

ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ НІЗАМІ ГЕНДЖЕВІ НА СВІТОВУ ФІЛОСОФСЬКУ ДУМКУ ТА ПОЕЗІЮ

У статті розглядається вплив творчості середньовічного азербайджанського поета Нізамі Генджеві на східну і світову літературу в XIII–XX ст. Упродовж усього цього часу, незважаючи на територіальну і часову відстань, а також мовні бар'єри, послідовники його творчості продовжують надихатися формою, мотивами, поетикою, а головне мудрістю і гуманізмом Нізамі. Розглядається філософія геніального азербайджанського поета-мислителя Нізамі Генджеві, його демократичні і гуманістичні ідеї, які залишаються невіддільними часу і продовжують дивувати шанувальників своєю сучасністю і людяністю.

Ключові слова: Нізамі, Хамсе, вплив, поема, наслідування, «назира», східна література, культура, азербайджанський поет, гуманізм, філософія, спадщина

Азербайджан, географічно розташований на стику сходу і заходу, а історично – на стику різних цивілізацій, акумулюючи в собі духовні шукання різних культур і народів, подарував світу цілу плеяду поетів, які внесли неоцінний внесок у розвиток культури регіону, а особливо в розвиток персидської літератури.

Одним із найяскравіших представників азербайджанської або, як її ще називають, ширванської школи поезії є Нізамі Генджеві. В його творчості спостерігається поєднання традицій мусульманської літератури, тюркській словесності і національне світобачення азербайджанського народу.

Науковий інтерес до творів Нізамі в Європі з'являється з XVII століття. Пізніше завдяки дослідженням видатних учених-орієталістів, таких як Й. Гаммер, А. Руссо, Г. Аузлі, А. Шпренгер, В. Бахер, Ш. Р'є, Г. Ете, Е. Піззі, Ф. К. Хорн, Е. Браун, Е. Вільсон, А. Кримський [5], Е. Бертельс [2], а також завдяки перекладам його поем європейськими мовами, ім'я поета набуває широкої популярності на Заході і в Росії. Також вивченням творчості Нізамі займалися Г. Алієв [1],

Е. Бойназаров [3], А. Гаджієва [4], І. Софронова [7], Г. Шюкюрова [8] та інші вчені. Автори ставлять за мету – розкрити вплив творчості Нізамі на подальший розвиток літератури країн Близького Сходу і Середньої Азії.

«Нізамі – літературний псевдонім, що означає «той, що упорядковує», повне ім'я поета – шейх Низамаддин Абу Мухамед Ільяс ібн-Юсуф ібн Заки ібн Му'аййад Генджеві, народився в 1141 році в місті Гянджа, сучасний Азербайджан, помер після 1203 року, там же » [5, с. 21].

Творча спадщина Нізамі складається з віршованого дивана (збірки віршів) і п'яти поем – «Скарбниця таємниць», «Хосров та Ширін», «Лейлі та Меджнун», «Сім красунь», «Іскандер-наме» – об'єднаних у цикл «Хамсе», або інакше «П'ятеріця».

«Диван поета, на жаль, практично повністю загублений, до нашого часу з нього збереглися 116 газелей, 30 рубаїв, по декілька касид і китів» [9]. Проте скарб азербайджанської і світової культури, що дійшов до наших днів «Хамсе» або «П'ятеріця» – є одним з унікальних феноменів художньої філософської думки і мудрості людства поза часом і простором.

«Мірза Фаталі Ахундов, азербайджанський письменник-просвітник XIX століття, справедливо відмітив, що Нізамі і подібних до нього «володарів поезії» можна рівняти з пророками, бо стоячи вище за людський рід, вони володарі філософічних мріянь і напхнення » [4, с. 8].

«Скарбниця таємниць», яка була написана у 1178 році (за іншими даними у 1163 році) – перша поема Нізамі, що містила нові для літератури XII століття думки і ідеї [3, с. 22]. У цій поемі, яка складається з розповідей, притч та легенд, автор виражає своє уявлення про світ, добро, про праведний шлях, про ідеального, справедливого правителя, закликає людей до справедливості, дарує їм віру в перемогу правди і добра, вселяє в серця людей надію на щастя, переконує людину не схилити голову перед гнобителем, мужньо протистояти гніту і несправедливості.

«В основі поеми «Хосров та Ширін» (1175/76–1191 рр.) закладений легендарний сюжет, викладений також іншим класиком літератури Фірдоусі: переказ про любов шаха Хосрова до християнської принцеси Ширін [3, с. 24]. В ній автор оспівує вірність і чистоту в любові. Ця поема дістала широкий резонанс в тюркських

літературах. Одним з найзначніших «назира» на нього є напів-оригінальний, напівперевідний твір поета епохи Золотої Орди Котбі. Тюрко-татарський поет зберігає основну тему і ідею, сюжет і персонажів оригіналу» [7, с. 54].

«В основі поеми «Лейлі і Меджнун» (1188 рік) лежить старовинна арабська легенда про нещасну любов юнака-поета Кайса, якого прозвали Меджнун (безумець, одержимий) до красуні Лейлі [3, с. 25]. Нізамі, використовуючи сюжети арабських легенд про поета Меджнуна, створив оригінальну поему, яка вихваляє істинну любов. Поема «Лейлі і Меджнун» залишила глибокий слід в східній поезії і викликала велику кількість наслідувань у світовій літературі. Це більше двадцяти творів перською мовою, двадцяти дев'яти тюркською і іншими мовами. Прямі наслідування зберегли назву, тему, розмір оригіналу. Відомо, що багато авторів різними мовами написали поеми на основі фабули Нізамі. Можливо, і великий англійський поет В. Шекспір сюжет «Ромео і Джульєти» запозичив у Нізамі » [7, с. 54].

Поема «Сім красунь» (1197 рік) створена за мотивами середньовічної східної легенди про шаха Бахраме Гуре, який перетворюється з легковажного шаха в справедливого та розумного правителя [3, с. 30]. Поема зачіпає проблему ідеального правителя і можливості гідного співіснування усіх націй і народів, автор розкриває сміливу для того часу думку, що при ворожій народу деспотичній владі, щастя людей неможливе.

«Поема «Іскандернаме» (1194–1202 рік) присвячена опису життя і діяльності Олександра Македонського. Поема є творчою переробкою Нізамі різних сюжетів і легенд про Іскандера – Олександра Македонського, який постає в ній, з одного боку, як ідеальний просвічений державець, з іншого – як звичайна людина, яка може бути жорстокою і несправедливою. Як відмічають вчені, серед них Е. Бертельс, М. Кязимов та ін., у поемі «Іскандер-наме» представлені три ступені життя Іскандера (Олександра) Македонського – від правителя до філософа, і від філософа до пророка [4, с. 40]. В цій поемі Нізамі висловлює безліч вельми мудрих, цікавих, прогресивних думок про людську пошану, про обов'язки і місії людини, про появу життя, про сенс буття, про майбутнє світу, про державу і народ» [3, с. 33].

Вплив цих п'яти творів на літературу Сходу був таким величезним, що дослідники назвали його результат «школою». Широке поширення набуває вигадкування поетами-послідовниками наслідувань («назира», поетична відповідь) на поеми Нізамі – це твори написані в стилі і тематиці «П'ятеріці». Перші послідовники Нізамі створювали повні «назира» на його поеми. Це узбецький Навої, індійський Емір Хосров, гератський лірик Джамі. Подальші ж поети наслідували його традиції частково або ж переспівували сюжет однієї з поем.

Наслідування темам і ідейному змісту оригіналу «П'ятеріці» Нізамі, їх сюжетним лініям, збереження важливих елементів, власних творчості поета, вважалося обов'язковим, проте в умовах тривалих історико-літературних процесів жанр продовжував свою подальшу еволюцію, і з часом став новою традицією творчої імпровізації в східній літературі.

«Географія поетичних відповідей-наслідувань «Хамсе» величезна й охоплює територію від Індії до Закавказзя, а дати їх написань можна виявити впродовж 8-ми століть, починаючи з XIII століття і по XX століття» [6, с. 42].

«Ще за життя Нізамі відомі майстри слова на Сході творчо використали мотиви і теми Нізамі у своїх творах, це «Бустан» Сааді Ширазі (1184–1291), «Меснаві» Джалаледдін Румі (1207-1273). Пізніше, в XIII ст. індійський поет Амір Хосров Дехлевї, якого називають основоположником «школи Нізамі», створює свій класичний «Хамсе» – перша відповідь-наслідування. Потім його починання підхопили і розвинули такі видатні поети в персидській, азербайджанській і тюркській літературі, як персидський поет Хаджаві-е Кермані, іранський поет Салман Саведжі, гератський лірик Абдар Рахман Джамі, узбецький поет Джамалі Табрїзі Алішир Навої, азербайджанський поет Мухаммед Фізулі і багато інших» [8, с. 91].

Але «відповіді» на поеми Нізамі прикрасили також літератури і інших країн Сходу і Кавказу.

В цілому, дослідник Г. Ю. Алєєв у своїй науковій праці виявив наявність більше 600 творів, написаних впродовж 8-ми століть в традиціях «Хамсе» Нізамі, вплив його творчості простежується не лише в суміжних, споріднених і сусідніх літературах, але і далеко за їх межами – у тюркській, урду, пушту, курдській, вірменській і інших літературах [1, с. 2].

Перші переклади творів Нізамі західноєвропейськими мовами стали здійснюватися, починаючи з XIX століття. Першим європейським перекладачем Нізамі був барон Йозеф фон Гаммер-Пургшталъ. У розділі його книги «Історія прекрасної риторики Персії», присвяченої поетам XII століття, наводяться віршовані переклади з творів Нізамі німецькою мовою, супроводжувані прозаїчними переказами. Хоча ці переклади були далекі від досконалості, але вони уперше ознайомили європейців з творчістю Нізамі. Саме книга фон Хаммера була головним джерелом натхнення Й. В. Гете творчістю східних поетів, включаючи Нізамі.

Наступний переклад здійснений в другій половині 1820-х років Франсуа Бернаром Шармуа, він переклав французькою мовою уривок з «Іскандер-наме» про похід Олександра на Русь, який кілька разів передруковувався, у тому числі російською. 1829-го року російський орієнталіст німецького походження Франц Ердман, що багато займався Нізамі, переклав уривок з «Семи красунь» німецькою, а англієць Джеймс Аткінсон – «Лейлі та Меджнун» англійською [11].

1947 року поема Нізамі «Лейлі та Меджнун» була перекладена українською мовою поетом і перекладачем Леонідом Першотравневим, це єдина поема Нізамі, яка повністю перекладена українською мовою [10].

У чому ж безсмертя і привабливість філософської поезії Нізамі Генджеві?

«Мудрість і привабливість поета, мислителя і мудреця ґрунтується на його людяності і гуманізмі. Любов як філософська категорія, що містить у собі Всесвіт, – основа людинолюбства Нізамі: «Небеса не мають віттаря окрім любові»; «Світ – це любов, усе інше гра»; «У Всесвіті все пов'язано з тяжінням, філософи називають це любов'ю»; «Любов – душа світу» («Хосров та Ширін»). Поет запрошує усіх любити усіх, заради любові наставляючи царів, показує їм шлях справедливості, виступає проти пригноблення, батожить недоліки, властиві природі людини. Він протестує проти воєн, що принесли людям тільки горе, сльози і абсолютне зло – смерть. «Немає нічого прекраснішого за життя» («Хосров та Ширін») – натхненно проголошує мислитель» [4, с.10].

«За глибоким переконанням поета, розум і дух усіх людей єдиний, незалежно від того, до якого народу, якій расі вони належать,

якого вони віросповідання, який колір їх шкіри – «Ефіоп – чорний, як залізо, у нього чорна шкіра, але чиста душа!», історична мета й ідеали в усіх народів загальні. Він однаково з повагою відноситься до їх звичаїв і традицій, виступає проти пережитків варварства і неучтва, проти нетерпіння і нетолерантності» [4, с. 10].

«Панування і служіння – ця нерозривна єдність для Нізамі. Його поезія наповнена мудрістю, панує над часом і простором, бо вона служила, служить і служитиме людству» [4, с. 12].

Отже, літературна спадщина Нізамі, головним чином, його поеми, наклала величезний відбиток на подальший розвиток літератури Близького Сходу і Середньої Азії епохи Середньовіччя і увійшло до скарбниці світової культури. Пройшли віки, але поезія Нізамі не втратила свого живого звучання. Досі твори Нізамі яскраво відбивають загальнолюдські, суспільно-політичні і духовно-моральні цінності товариства людей.

Перелік використаних джерел і літератури

1. Алиев Г. Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. Монография. Москва: Издательство «Наука». 1985, 332 с.
2. Бертельс Е. Великий азербайджанський поет Низами. Баку: Из-во АзФАН, 1940. 148 с.
3. Бойназаров Э. Х. Проблема природы и сущности человека в творчестве Низами Гянджеви: дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: 09.00.03. Душанбе, 2020. 145 с.
4. Гаджиева А. А. Низами Гянджеви: на вершине мудрости. // Гуманитарные науки, 2013. №1 (9). С.8–12.
5. Крымский А. Е. Низами и его современники. Монография. Баку: Издательство «ЭЛМ», 1981. 490 с.
6. Мамедханова Н. Дж., Кулиева Б. Б., Мирбагир-заде С. А., Мамедова А. И. Современный Азербайджан в контексте Востока и Запада и мультикультурализм. Монография. Баку: Фонд Развития Науки при Президенте Азербайджанской Республики, 2018. 168 с.
7. Софронова И. В., Владимирова О. Г. Влияние творчества Низами на развитие тюркских литератур. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч. 2. С. 53–55.
8. Шюкюрюва Г. В. Джафар Хандан о творчестве Низами Гянджеви. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2019. Том 12. Выпуск 10. С. 87–91.
9. Avesta.Tj. В Азербайджане отмечается 880-летие великого Низами Гянджави. <http://avesta.tj/2021/01/13/v-azerbajdzhanе-otmechaetsya-880-letie-velikogo-nizami-gyandzhavi/> (дата обращения 11.09.2021).

10. Иманов В. В Киеве состоялась торжественная презентация поэмы Низами «Лейла и Меджнун». <https://www.trend.az/life/culture/3453349.html> (дата обращения 11.09.2021).

11. Переводы и издания произведений Низами Гянджеви. https://ru.wikipedia.org/wiki/Переводы_и_издания_произведений_Низами_Гянджеви (дата обращения 11.09.2021).

Badieieva Lyudmila Ivanovna

Ph.D. (History), Associate Professor,
Kharkiv National University of Radio Electronics, Ukraine

THE INFLUENCE OF NIZAMI GENZHEVI'S CREATIVITY ON THE WORLD PHILOSOPHICAL THOUGHT AND POETRY

Annotation

The article examines the influence of the works of the medieval Azerbaijani poet Nizami Genjavi on Eastern and world literature in the XIII–XX centuries. Throughout this time, despite the territorial and temporal distance, as well as language barriers, followers of his work continue to be inspired by the form, motives, poetics, and most importantly the wisdom and humanism of Nizami. The philosophy of the genius Azerbaijani poet-thinker Nizami Genjevi, his democratic and humanistic ideas, which remain timeless and continue to amaze fans with their modernity and humanity, are considered.

Keywords: *Nizami, Hamse, influence, poem, imitation, «nazir», oriental literature, culture, Azerbaijani poet, humanism, philosophy, heritage*